

SVANHOLMEN 1

ANTI-KVARISK FÖRUNDERSÖKNING OCH KÄNSLIG- TÅLIGHETSHETSANALYS



2017-06-28

Uppdrag: Svanholmen 277217

Titel på rapport: Svanholmen 1 Antikvarisk förundersökning och känslig- tålighetshetsanalys

Datum: 2017-06-28, rev 20170828

Medverkande

Beställare: Micasa Fastigheter

Kontaktperson: Larisa Freivalds

Uppdragsansvarig: Cecilia Pantzar, Byggnadsantikvarie, Tyréns

Elin Sahlin, Bebyggelseantikvarie Tyréns

Kvalitetsgranskare: Tove Nyhlén, Bebyggelseantikvarie och Konservator Tyréns



INNEHÅLL

Inledning.....	4
Historik.....	7
Sjukhusanläggningen.....	15
Kulturvärden.....	20
Känslig- och tålighetsanalys.....	23
Referenser.....	26

INLEDNING

BAKGRUND

Tyréns har fått i uppdrag av Micasa Fastigheter att utföra en antikvarisk förundersökning för fastigheten Svanholmen 1 i stadsdelen Vårberg söder om Stockholm. Arbetet innebär en översiktlig analys av fastighetens bärande kulturvärden. Viktiga strukturer och karaktärsdrag som är grundläggande för den enhetligt planerade sjukhusmiljön identifieras. Analysen ligger till grund för en bedömning av fastighetens känslighet för eventuella förändringar.

För att underlätta beskrivning och analys används begreppen Vårbergs sjukhus och sjukhusanläggning. Fastigheten används dock inte längre som vårdinrättning, då den inte uppfyller arbetsmiljöverkets krav för vård- och omsorgsboenden.

Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering från 2006 har fungerat som utgångspunkt för analysen.

FÖRUTSÄTTNINGAR

Kulturmiljölagen (1988:950)

Det finns inga kända fornlämningar inom fastigheten. Fastigheten är inte heller skyddad som byggnadsminne.



Vårbergs sjukhus ligger precis söder om Vårbergs centrum. Västerut övergår sjukhusparken i ett långsträckt grönområde som sträcker sig ner till Mälaren. Centralt i grönområdet höjer sig den anlagda Vårbytoppen. Söder om sjukhuset ligger bostadsområdet Fjäderholmen som uppfördes som tjänstebostäder för sjukhusets personal 1969.



Vårbergs sjukhus från Vårbyvägens infart till nedsänkt parkering och akutintag.



Lägdelen mot öster med lastkaj och tidigare entré för anhöriga.



Sjukhusanläggningen från parken i öster.

Miljöbalken

Fastigheten berörs inte av områden som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Gällande detaljplan

För fastigheten Svanholmen 1 gäller, Stadsplan för Vårbergs sjukhus mm, PL 6879, fastställd 16 juni 1967. Planen omfattar sjukhuset med omgivande park och grönområde. Planen saknar regleringar av kulturvärden och det finns därmed inte några detaljerade skydds- och varsamhetsbestämmelser för den aktuella fastigheten.

PBL

Enligt Plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader - PBL kap 8§13. För all bebyggelse, oavsett klassificering, finns krav på anpassning till, och varsamhet om byggnadernas kulturhistoriska värden - PBL, kap 8 §14 och § 17. Förbudet och kraven avser hela byggnaden, det vill säga både exteriör och interiör. Det är fastighetsägaren och/eller byggherren som är ansvarig för att lagen efterlevs.

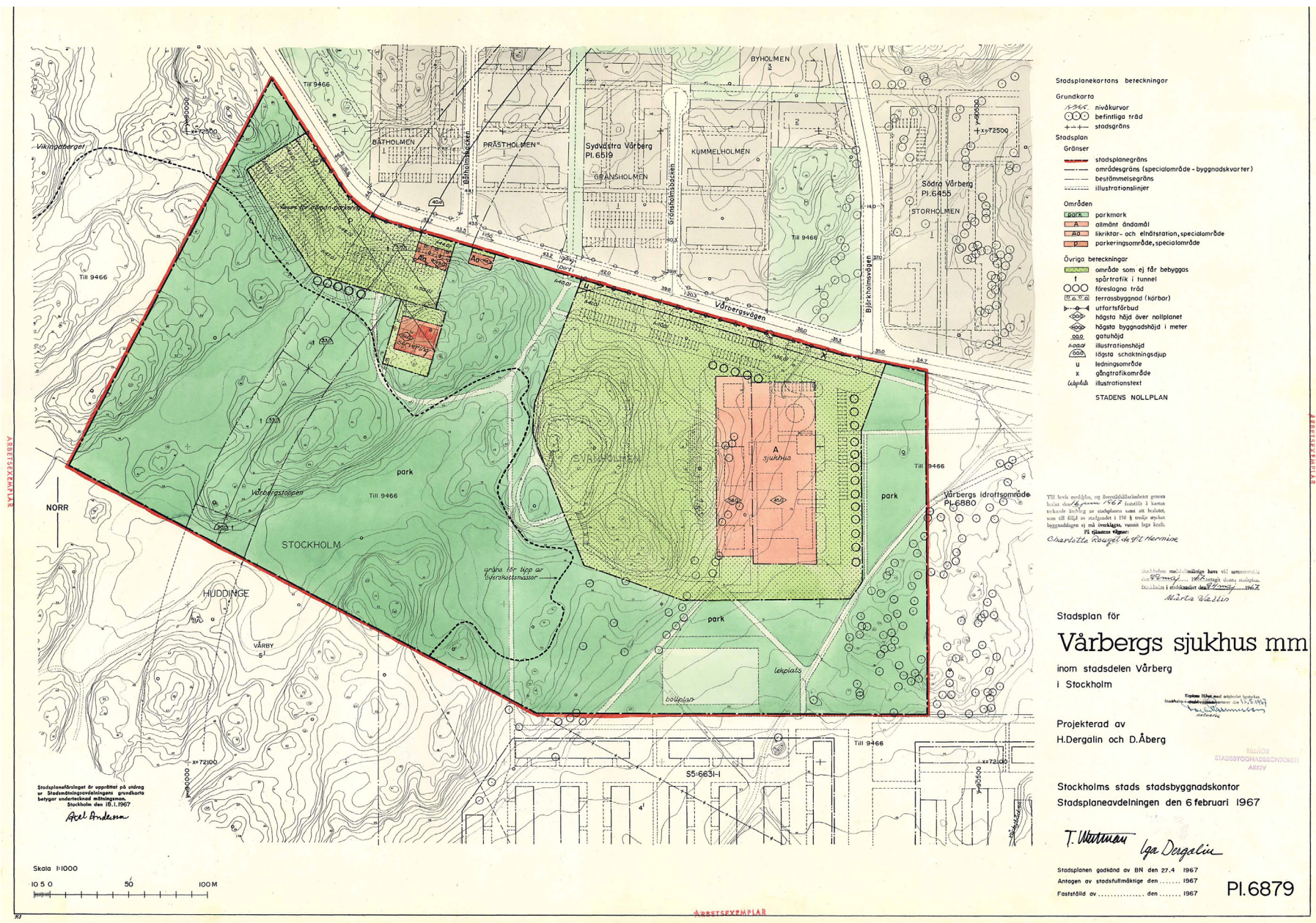
Kulturhistorisk klassificering

Fastigheten Vårbergs sjukhus är grönklassad i Stockholms Stadsmuseums kulturhistoriska klassificering av stadens bebyggelse. Klassificeringen av Stockholms bebyggelse

Motivering till grönklassning

Vårbergs sjukhus har stora social- och samhällshistoriska värden, som en välbevarad del av 1960-talets kontinuerliga utbyggnad av äldre vården. Under andra halvan av årtiondet uppfördes fem annexsjukhus för långvård i Stockholms ytterstad, varav Vårbergs sjukhus är det enda med idag bevarad funktion och arkitektur. Typiskt för tiden och byggnadsuppgiften är uppdelningen i högdal med vårdplatser, och lågdal med gemensamma ytor som reception, samlingssal, simhall och garage. Anläggningen har arkitektoniska och miljöskapande värden. Karaktären är kompromisslöst modernistisk, de olika byggnadsdelarna har blivit självständiga volymer med stor skulptural verkan i det omgivande parklandskapet. Även de dominerande materialen är tidstypiska och välbevarade; formgjuten betong, fasadelement, korrugerad plåt, puts. Särskilda arkitektoniska och konstnärliga värden har de inre ljusgårdarna och miljöerna kring anläggningens entréer, med planteringar, sittplatser och konstverk.

Värderingsdatum 2006-12-19



Gällande detaljplan för Vårbergs sjukhus. Planen fastställdes 1967 och innebar bygg rätt för sjukhuset med omgivande grönytor och park. Notera även den planerade serveringen i skogs-partiet väster om sjukhusetbyggnaden. Den aktuella fastigheten Svanholmen 1 omfattar den ljusgröna ytan närmast byggnaden.

är ett kunskapsunderlag och en riktlinje i det dagliga arbetet inom kommunens förvaltningar bland annat i samband med detaljplanering och bygglovsprövning. Den innebär att kulturhistoriskt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer kan knytas till tre olika nivåer, blå, grön eller gul. Enligt gällande praxis motsvarar både blå- och grönklassade fastigheter samt kulturhistoriskt värdefulla miljöer Plan- och bygglagens 8 kap 13 § Byggnad eller bebyggelseområde som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Sådana byggnader och bebyggelseområden får enligt samma lagparagraf inte förvanskas.

"Grön klassning innebär också ett högt kulturhistoriskt värde och betyder att bebyggelsen är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt t. Kortfattat innebär grönklassificering att inga ingrepp i byggnaden får göras som ur kulturhistorisk synvinkel är ovarsamma, negativa för stadsbilden eller som förvanskar kulturhistoriska värden." Hämtat från Stadsmuseets hemsida.

NULÄGE

Vårbergs sjukhus förvaltas sedan 2004 av Micasa Fastigheter. Anläggningen ligger i ett grönområde just söder om stadsdelen Vårberg på promenadavstånd från tunnelbanan. Vårbergsvägen som passerar sjukhuset står i direkt förbindelse med motorvägen i öster. Hårdgjorda ytor för infart och parkering ligger samlade närmast vägen. Övriga delar av sjukhusanläggningen inramas av antingen park- eller kuperad naturmark. Ett område med låga flerfamiljshus kantar den öppna parkytan söderut. Gång- och cykelstråk bildar ett finmaskigt nät i området som länkar samman stadsdelen internt och med omgivande stadsdelar som Vårby och Johannesdal. I väster höjer sig den anlagda kullen Vårbergstoppen som ger långa vyer över Mälaren. Bortom de södra förorterna skymtar även innerstadens siluett med Globen som tydligt landmärke. Höjden som i folkmun även kallas Tippen anlades av schaktmassor från 1960-talets rivningar i city och den samtida tunnelbaneutbyggnaden.

Det nu växande bostadsproblemet i Stockholm innebär förtätning och utbyggnad av både innerstaden och stadens yttre delar. I stadsutvecklingsprojektet Fokus Skärholmen som omfattar stadsdelarna Vårberg, Skärholmen, Sättra och Bredäng är målet att bygga 4000 bostäder fram till 2030. Tanken är även att stärka stadsdelarnas utbud av bostäder, service, arbetsplatser, mötesplatser och grönområden.

I Vårberg märks den pågående omvandlingen genom en rad förtätningar och förnyelseprojekt. Centrumbyggnaden står inför renovering och samma gäller för många av stadsdelens flerfamiljshus. I området pågår och planeras för flera nybyggnadsprojekt.

För den aktuella fastigheten Svanholmen som omfattar den tidigare vårdinstitutionen Vårbergs sjukhus utreder Stockholms stad möjligheter till omvandling av fastigheten och alternativ där antingen hela eller delar av fastigheten rivs och ersätts med ny bebyggelse.



Vy från Vårbergstoppen över Vårbergs sjukhusanläggning vars taksiluett framträder centralt i bilden.



Infarten till den före detta sjukhusanläggningen från Vårbergsvägen.

HISTORIK

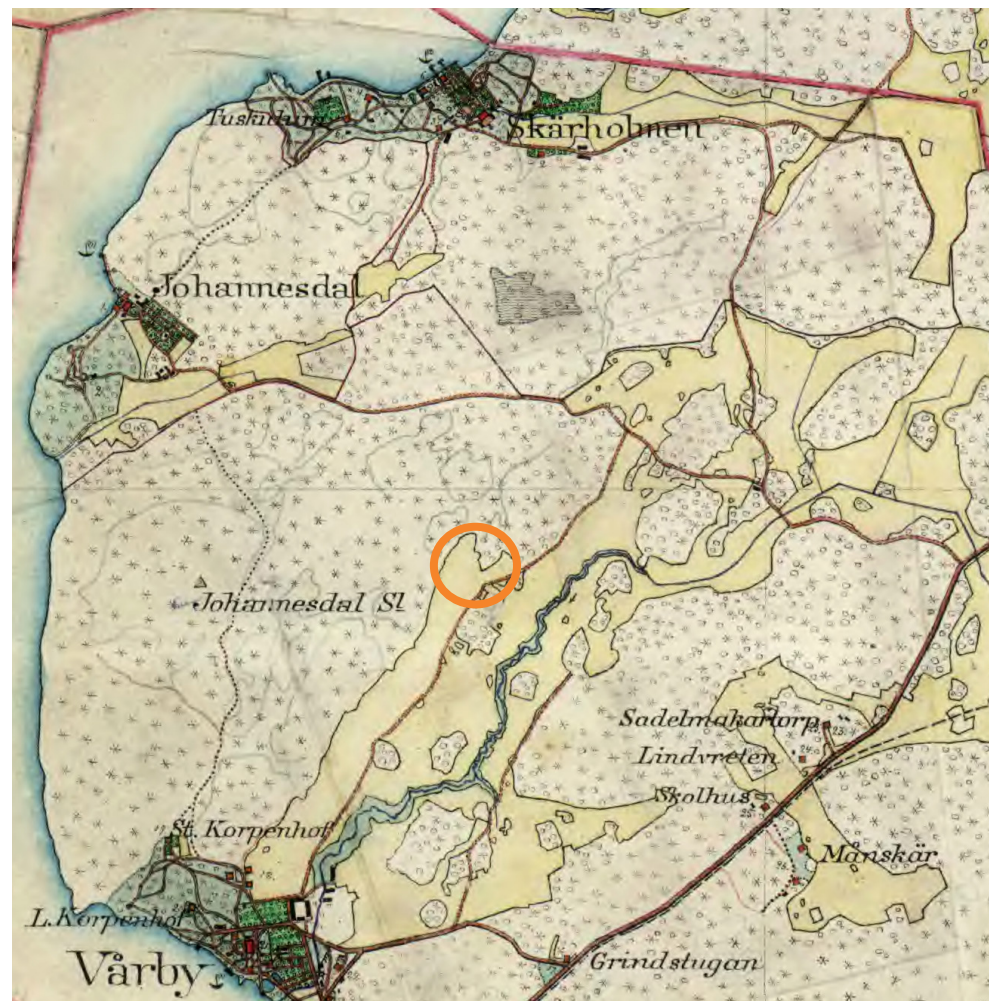
STADSDELEN VÄRBERG

Stadsdelen Värberg växte fram på 1960-talet som en del av det omfattande miljonprogrammet. Parallellt med Värberg planerades Skärholmen, Sättra och Bredäng. De ingick alla i det stråk av tunnelbaneförstäder som planerades i den nya generalplanen för Stockholm 1952. Värbergs tunnelbanestation var vid invigningen 1967 slutstationen för röda linjen. Den förlängdes så småningom till Fittja 1972 och Norsborg på 1980-talet. De nya tunnelbanestäderna planerades för att rymma ett blandat bostadsbestånd grupperat kring ett kommunikativt centrum med både kommersiell och offentlig service.

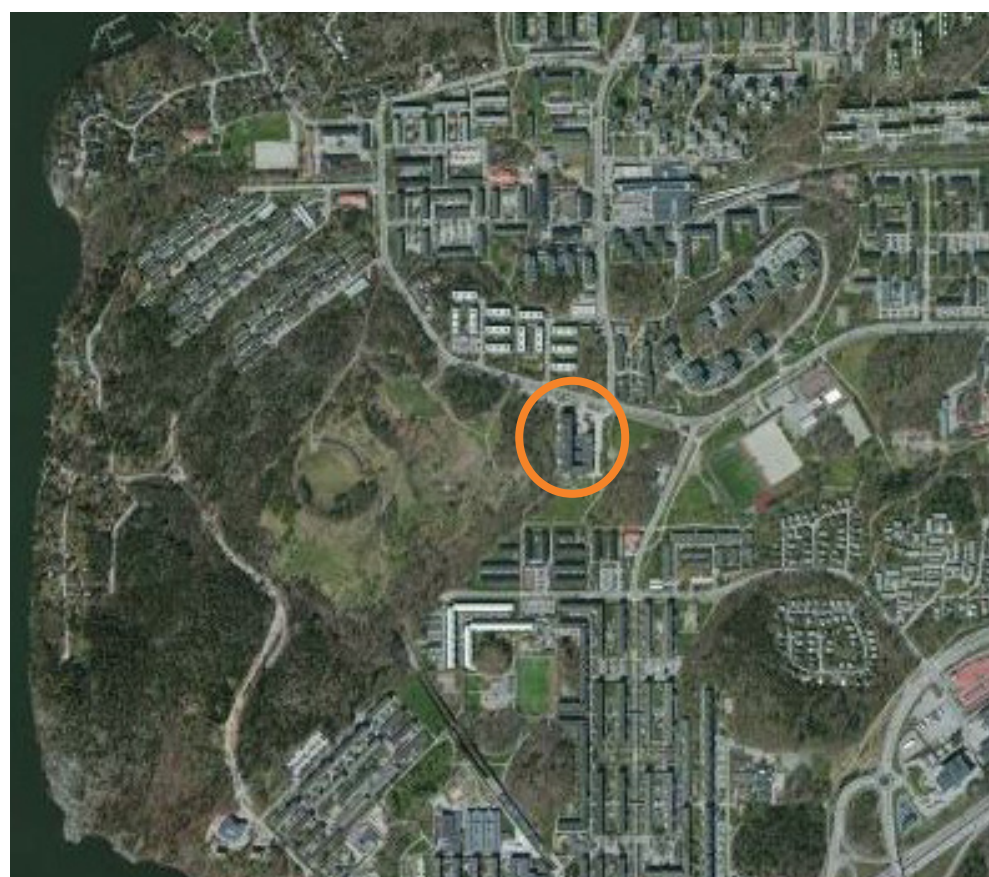
Skärholmen och Värberg planerades parallellt i en generalplan från 1962. Skärholmen som nytt regioncentrum för sydvästra Stockholm utformades enligt tidens ABC-planering för arbete, bostäder och centrum. Angränsande Värberg antog en något mindre skala. Stadsdelen som uppfördes under perioden 1965 - 1973 planlades med visionen att skapa mindre sociala enheter genom att gruppera husen som ett band av småstäder. Centrumanläggningen som stod klar 1968 var det första inomstorg i Sverige. Miljön ritades av arkitekten Hack Kampmann.

Det kuperade landskapet var en viktig utgångspunkt för planeringen av stadsdelen Värberg. Bebyggelsen placerades i samspel med topografin för att stärka de naturliga höjdskillnaderna. Högre hus förlades till höjder omgivna av lägre bebyggelse ner mot dalgångarna. Mindre ytor med befintlig växtlighet sparades mellan bostadshusen men inte i samma utsträckning som i grannstadsdelen Skärholmen som planerades med större sammanhängande grönområden.

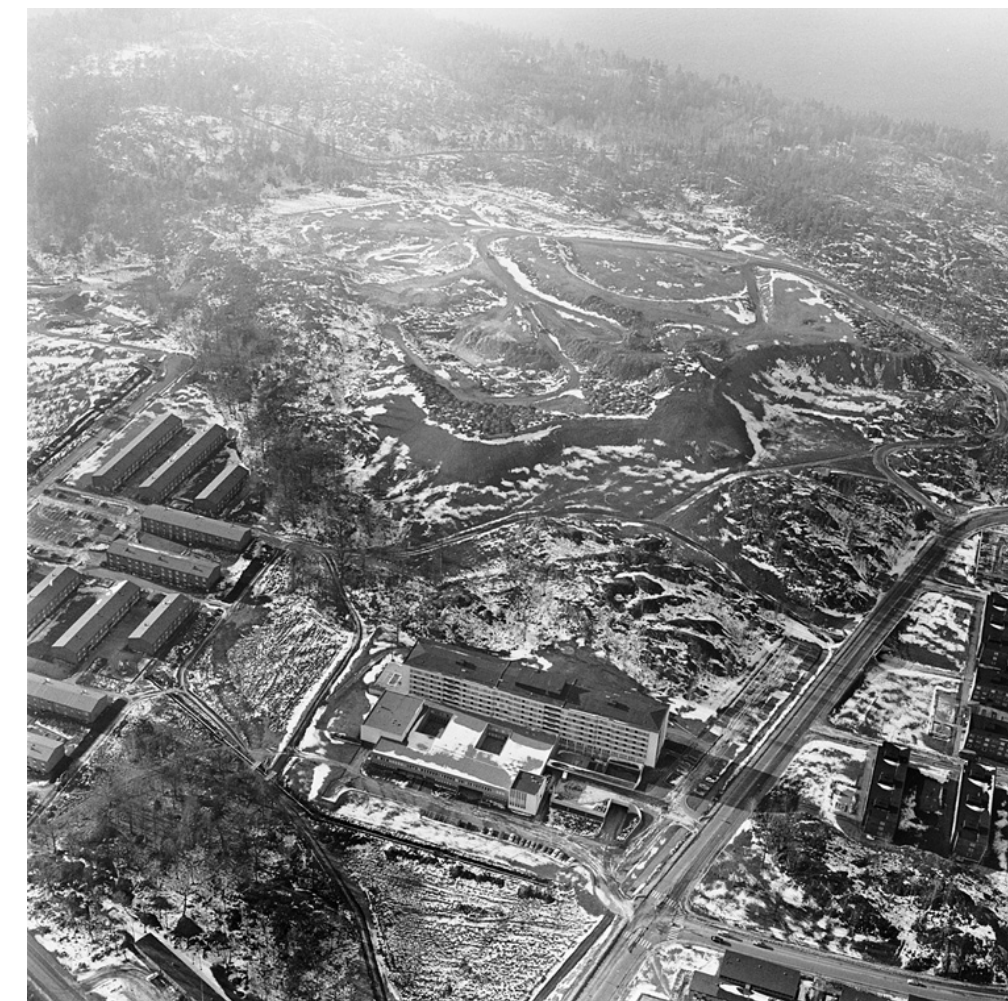
Det angränsande sommarstugeområdet Johannesdal vid Mälaren har med tiden gradvis omvandlats till ett villaområde med några enstaka kvarvarande sportstugor.



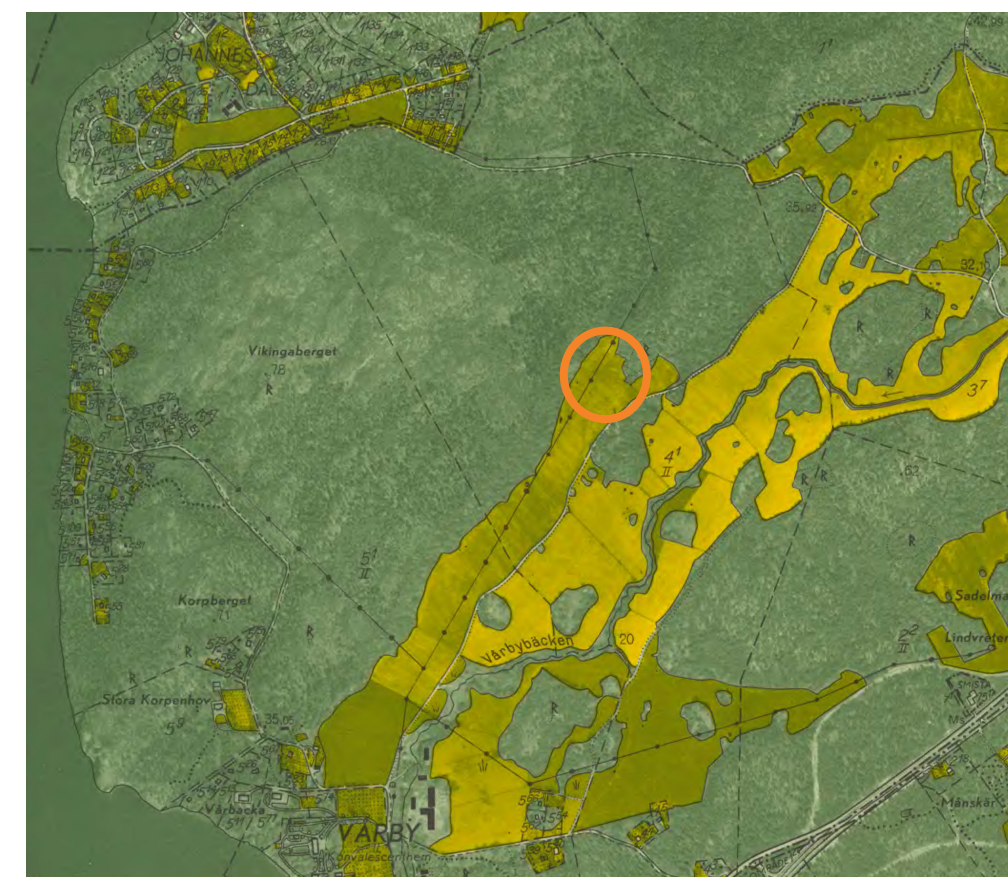
Vid tiden omkring sekelskiftet 1900 präglades området kring Värberg ännu av herrgårdslandskapet kring före detta Värby säteri med tillhörande odlingsmark, skog och torpmiljöer. På 1790-talet omvandlades torpet Bleket till sommarnöjet Johannesdal 1790-talet av den föremögne sidenvävaren Jakob Jakobsson Hoving. Läget för Värbergs sjukhus är markerat med orange ring.



Flygfoto över dagens förortslandskap kring Värby och Värberg med Värbergs sjukhus centralt i bilden, orange ring.



Flygfoto över Värbergs sjukhus centralt i bilden. Till vänster området Fjäderholmen med tjänstebostäder för sjukhusets personal. Bortom sjukhuset pågår anläggandet av Värbergstoppen. Foto Erik Claesson 1971. Kulturmiljöbild ATA.



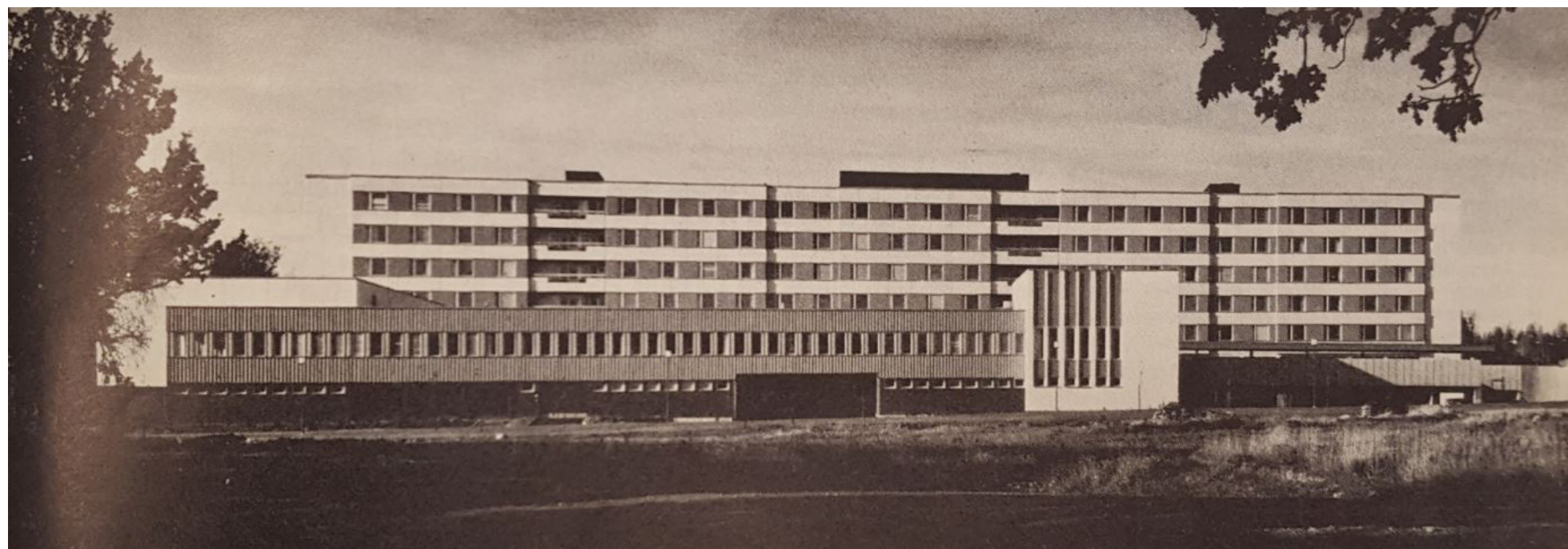
På Ekonomiska kartan från 1951 är stadsdelen Värberg fortfarande oexploaterad landsbygd. I närområdet för den kommande förorten har det sjö nära området kring sommarnöjet Johannesdal omvandlats till sportstugeområde. Läget för Värbergs sjukhus är markerat med orange ring.

VÅRBERGS SJUKHUS

Vårbergs sjukhus uppfördes i en tid då Stockholm växte och sjukhusmiljöerna var under utveckling. I mitten på 1960-talet lades en plan för långtidssjukvård i Stockholm som skulle fördelas på fem annexsjukhus med sammantaget 1400 platser. Tre av sjukhusen uppfördes enligt ett gemensamt principprogram varav Vårberg var ett tillsammans med Solberga och Åkeshov. Långvårdsmedicin intröfades i slutet av 1960-talet. Det handlade om att ge kroniskt sjuka människor den långvariga vård som inte rymdes inom akutsjukhusens ramar. Långvårdsmedicinen har sedan dess utvecklats till rehabiliteringsvård i hemmet, eller övertagits av äldreboende och serviceboende.

Patientkategorin var ofta sängbunden och rörelsehindrad, vilket ställde särskilda krav på lokalernas utformning och tillgänglighet. Annexsjukhusen var inte fullt så medicintekniskt utrustade som de renodlade akutsjukhusen. Tanken var att avlasta akutsjukhusen genom att erbjuda vårdplatser för mindre akuta patienter med behov av längre vistelse och rehabilitering. Patienter i behov av mer avancerad vård skickades åter till akutsjukhusen. Vårberg planerades tillsammans med Åkeshov och Solberga för 300 vårdplatser vardera. Samtliga utformades efter ritningar av Ervin Pütseps och Harald Tannberg med Yngve Kullenberg byggnads AB Stockholm som totalentreprenör.

Vårbergs sjukhus var vid invigningen 1969 en toppmodern anläggning med 300 vårdplatser fördelade på fem kopplade avdelningar om 60 platser vardera. Anläggningen utgjordes av en högdal och tre lågdalar där de fyra sammankopplade byggnadskropparna hade varierande funktion och utformning. Samtiden liknade dessa anläggningar vid sjukhusstäder vars torginspierade entréhallar skulle fungera som livsbejakande, vänliga samhälleliga vardagsrum för både vårdtagare och besökare. Utgångspunkten för vårdmiljön var att skapa en funktionell arbetsmiljö för personalen samtidigt som patienten skulle kunna klara sig själv så långt möjligt.



Vårbergs sjukhus året efter invigningen. Här framträder växelspelet mellan det höga skivhuset och de lägre delarna mot parken. Den plåtklädda låga längan med lastkaj inramas av det kubiska kapellet till höger och den mer långsträckt hallen för gymnastik och bad till vänster. Foto ur tidskriften Arkitektur 1970.

DET MODERNA SJUKHUSET

Sjukvård och vårdande institutioner har historiskt präglats av den täta kopplingen mellan boende och arbete. Vården av sjuka och gamla sköttes tidigare inom lokalsamhället direkt i hemmet eller genom fattigstugor, hospital och sanatorier. Under efterkrigstiden ändrades förutsättningarna med större arbetsplatser och en tydligare skillnad mellan bostad och arbete. Sjukvården specialiserades och separerades och öppenvården fick en större betydelse.

De tidiga 1900-talets storskaliga sjukhuskomplex var komplexa byggprojekt som ofta drog ut på tiden vilket gjorde att de ofta hade hunnit bli både omoderna och för små för att klara den kapacitet som krävdes. Under 1960 och 70-talen inriktade sig sjukhusplaneringen på att höja vårdens standard och skapa sjukhus med flexibla lösningar för en rationell och förenklad byggprocess. Förarbetet baserades på befolkningsprognoser, lokaliseringstudier och programarbete. Forskningen kring miljöns betydelse för vården fick alltmer betydelse och utredningar gjordes för att tillgodose olika behov inom sjukhusen för berörd personal, patientkrets och besökare. Undersökningar av typen *Hur patienten upplever sjukhuset?* vittnar om tidens ambitioner att skapa förutsättningar för positiva vårdupplevelser.

Många av sjukhusen från 1960-talet har samma grundform, men är storleks- och innehållsmässigt anpassade efter vårdbehov och vårdplatser. Typritningar anpassades enkelt efter den enskilda vårdinrättningen. Förtillverkade byggnadselement fungerade som byggklossar möjliga att addera i efterhand för att anpassa sjukhusbyggnaden efter nya förutsättningar genom ytterligare våningsplan och volymer. Invändigt tillämpades samma principer genom flexibla planlösningar som kunde ändras under byggnadsskedet, utan någon långdragen ny projektering.

Vårbergs sjukhus byggdes som en del av Stockholms stads nybyggnadsprogram för långtidsvårdsplatser på 1960-talet. Sjukhuset planerades i enlighet med tidens nya idéer om principprogram särskilt utformade för den specifika vårdformen. Andra specialkliniker fick på samma vis skräddarsydda anläggningar lämpade för exempelvis mentalvård eller normalvård.

I Vårberg placerades den samlande torgmiljön direkt innanför lågdelens huvudentré utformad som en långsträckt kalkstensbelagd hall med tydliga funktioner och riktningar. Besökare lotsades in via en vägvisande reception med expedition som omgavs av bland annat kiosk, kafeteria, patientbibliotek och frisörsalong. Här fanns även kapell/samlingssal med möjlighet till filmvisning och expeditioner för sjukhusets läkare, präster och kuratorer. Kopplingen till högdelens vårdavdelningar var tydligt aviserad i entréhallen med hissar placerade i ena änden av torgets huvudaxel. I bottenvåningen fanns även kliniskt-kemiskt laboratorium, röntgenavdelning, tandläkarmottagning och träningslägenhet med anslutande gymnastiksal och bassäng för fysioterapi.

I lågdelens souterrängvåningen fanns förutom ambulansintaget en rad funktioner som bårhus, centralförråd, journalarkiv, läkemedelsförråd, bårhus och personalmatsal. Här låg även sjukhusköket som i tidens anda av effektivisering var tänkt att fungera som ett serveringskök för uppvärmning av färdigrätter.

Högdelens samtliga fem våningsplan inrymde likformiga kopplade vårdavdelningar med som mest 60 vårdplatser. Våningsplanen följde samma grundplan med en centralt placerad avdelningsexpedition vid hissarna. Här fanns även behandlingsrum, läkarexpedition, rehabiliteringsrum, mat- och dagrum, serveringskök, rökrum, förråd och personalrum. De långsträckta korridorerna på respektive sida om hissarna utgjorde grundenheter för 30 patienter fördelade på fyra vårdgrupper med flexibelt utformade vådrum för fyra, två eller en patient. I anslutning till varje vårdgrupp fanns gemensamma sköljrum, två rullstolsanpassade toaletter och två tvättrum. Varje rum var utrustat med moderna höj- och sänkbara sängar. Till varje grundenhet om fyra vårdgrupper fanns egen expedition, dagrum, samtalsrum, förråd och duschrum.



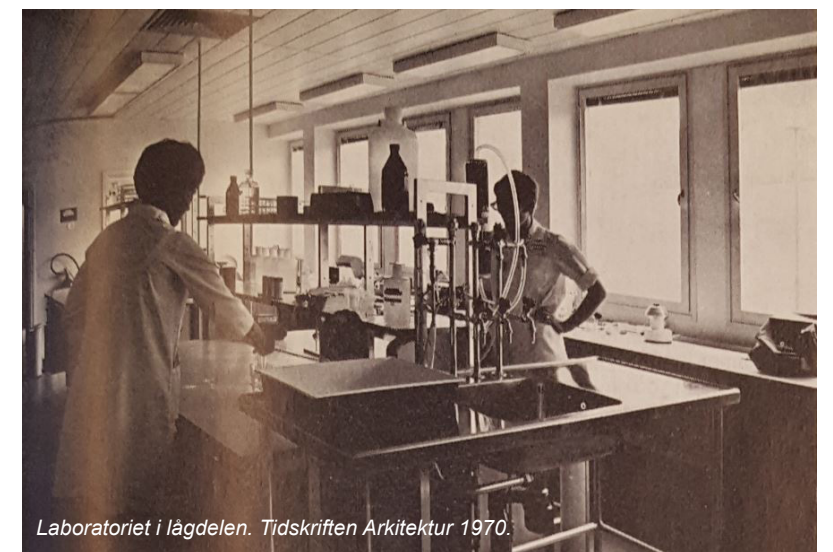
Entréhallen med på 1990-talet moderniserad huvudentré, reception och kiosk.



Kafeterian i anslutning till huvudentrén med väggkonstverket Rymdnavsion. Tidskriften Arkitektur-1970.



Entréhallen med kalkstensgolv och hissar till högdeln i fonden.



Laboratoriet i lågdeln. Tidskriften Arkitektur 1970.



Den ljusa gymnastikhallen med ursprungliga klotlampor.



En lägenhet. Tidskriften Arkitektur 1970.

SAMTIDA SJUKHUSANNEX

Med ytterstadens förortsutbyggnad följde enligt tidens planeringsideal bostadsnära samhällsfunktioner och service. I Stockholms ytterområden uppfördes i slutet på 1960-talet fem annexsjukhus. Dessa seriebyggda vårdinrättningar hade stora likheter både när det gäller planering och gestaltning. Först ut var Rosenlund och Blackeberg. I dessa båda fall kompletterades redan befintliga sjukhusmiljöer med nya tillbyggnader för annexfunktionen. Därefter följde tre helt nya anläggningar i Åkeshov, Solberga och Vårberg. Dessa sjukhus byggdes som helhetsmiljöer enligt ett utarbetat principprogram. Gemensamt för annexsjukhusens karaktär är samspelet mellan hög- och lågdelar med ljusskapande innergårdar. De höga skivhusen kombinerades med lägre huskroppar i varierande höjd med fasadgestaltning kopplad till invändig funktion. Den strama arkitekturen är tydligt kopplad till tidens rationella byggande med en horisontalverkande fasadrytm som utgår från de prefabricerade fasadelementen och fönsterbanden. Den skulpturala siluetten förstärktes av flacka tak. Hela eller delar av fasaderna pusades med ljus ädelputs. Vårbergs sjukhus är ett välbevarat och tydligt exempel på de enhetligt uppförda annexsjukhusen. Både Åkeshov och Solberga har i och med omvandlingen till bostäder genomgått stora ombyggnader.

Åkeshovs sjukhus

Åkeshovs sjukhus stod färdigt 1968 några år innan Vårbergs sjukhus. Åkeshov som ligger i Åkeslund nära Brommaplan tillhörde sjukhuset St.Görans förvaltningsområde. Sjukhusanläggningen är sedan 1990-talet omvandlad till bostäder, då sjukhusparken även kompletterades med två punkthus. Trots att den ursprungliga grundplanen med långsträckt skivhus och anslutande lågdelar kvarstår, men den i hög grad omgestaltade exteriören gör den tidigare sjukhusfunktionen svåräst.

Solberga sjukhus

Solberga sjukhus uppfördes i slutet på 1960-talet och är samtida med Vårberg och Åkeshovs sjukhus. Solberga genomgick precis som Åkeshov en omvandling till bostäder 2003. Även här uppfördes punkthus i sjukhusparken. Byggnaden som till planlösning och arkitektoniskt uttryck var snarlik Vårbergs sjukhus är idag så förändrad att den ursprungliga arkitekturen är svåräst.



Solberga sjukhus är samtida med Vårbergs och ritat av samma arkitekt.



Solberga sjukhus efter ombyggnad till bostäder.



Vårbergs sjukhus året efter invigningen 1970.



Vårbergs sjukhus 2017. Exteriören fick vid 1990-talets ombyggnad till äldreboende en homogen ljus färgsättning. Att jämföra med de från början kontrasterande gulgröna plåtdetaljerna.



Rosenlunds sjukhus uppfördes som annexsjukhus 1969-1973. Det högsta långsträckta skivhusets repeterande arkitektur är typisk för tidens rationella byggande. Foto 2013, Wikimedia.



Åkeshovs före detta sjukhusanläggning som sedan 1990-talet inrymmer bostäder. Området förtätades då med punkthus i sjukhusparken. Ortofoto Bingmaps.

Blackebergs sjukhus

I den på 1950-talet utbyggda stadsdelen Blackeberg i västra Stockholm ingick även en samtida sjukhusmiljö ritad av Hermann Imhäuser. Ursprungligsanläggningen utvecklades till långvårdsklinik på 1960-talet enligt tidens nya sjukhusplaneringen. Bakom omvandlingen stod Ervin Pütseps arkitektkontor som under åren 1966-1970 lade till en för annexsjukhusen typisk storskalig flygel. Skivhuset revs redan 30 år senare, 2002.

Rosenlunds sjukhus

Den nuvarande huvudbyggnaden på Rosenlunds sjukhus är ytterligare ett exempel på Pütseps annexsjukhus från det sena 1960-talet. Anläggningen på östra Södermalm fungerar till skillnad från de andra annexsjukhusen fortfarande som sjukhus. Anläggningen med den typiska kombinationen av högre skivhus och anslutande lågdel är relativt oförändrad sedan uppförandetiden.

OMGIVANDE REKREATIONSOMRÅDE OCH VÅRBERGS SJUKHUSPARK

Sjukhusparker har historiskt sett varit en viktig del av sjukhusområden. Frisk luft, promenader och växtlighet har alltsedan 1700-talets kurortsverksamhet framhållits som hälsobringande. Sjukhusparken försågs ofta med odlingar som försörjde sjukhuset med färska frukter och grönsaker samt stigar för välgörande promenader. Under 1800-talets institutionsbyggande förlades sjukhus och sanatorier av samma skäl till lummiga grönområden. Kopplingen mellan välmående och rekreation var även fortsättningsvis under 1900-talet en viktig utgångspunkt i planeringen av vårdinrättningar i städer och stadsnära sjukhusmiljöer. Vårbergs sjukhuspark anlades

med 1960- och 1970-talets rationella planering och parkestetik. Söder om sjukhuset planerades en bollplan samt lekplats för intilliggande bostadsområdet med personalbostäder. Den öppna parkytan fungerade som en viktig länk mellan sjukhusanläggningen och bostadsområdet.

Sjukhuset med anslutande tilltagen sjukhuspark och grönområde kring Vårbergstoppen knyter an till traditionen att placera sjukhusanläggningar i närheten av rekreationsområden. Parkens grönska och planteringar komponerades med för tiden typiskt växtmaterial av tåliga och lättskötta växter. Spår av den ursprungliga parken märks i parkens plana öppna ytor, häckar, buskar och trädkantade gångstråk.



Sjukhusanläggningen inramas av öppna grönytor med tydliga gång- och cykelstråk. Till höger skimtar trädgården som ramar in området huvudväg Vårbyvägen som kopplar samman stadsdelen med E4:an.



Vid anläggningens infart från norr dirigerades besökare via rampen upp till huvudentrén. Akutintaget för ambulanser var förlagt under rampen. Lastkajer för leveranser fanns både under rampen och på lågdelens västra sida. Parkeringsytor var samlade utmed Vårbyvägen och närmast lågdelens i väster.



Anläggningen inramas av träd och buskar i öster invid den anslutande pergolan med sittplatser och boulebana.



Parkytan öppnar sig söder om den lågdel som inhyste lokaler för rehab med tillhörande bassäng. Den lilla tillbyggnaden med lastkaj tillkom på 1990-talet.



Entréplats på skivhusets södra gavel med koppling till parken och gångstråken.

MILJONPROGRAMMETS GRÖNSTRUKTUR

Rationaliseringen av byggandet under miljonprogrammets era påverkade landskapet och gestaltningen av de nybyggda förorternas parker och gårdsmiljöer. Den moderna gestaltningen vars raka linjer, storskaliga former och planteringar med valet av få växtsorter stod i skarp kontrast till det småbrutna, varierade stockholmslandskapet. För att göra plats för de stora maskiner som krävdes för att få alla byggnadselement på plats, avlägsnades naturliga markkonturer, träd och berghällar som ersattes av olika typer av tillverkade jordtyper med nya planteringar. Olika metoder för växtbäddar och rationellt producerade plantor prövades men gav inte avsett resultat. Växtligheten hade svårt att etablera sig vilket många gånger resulterade i en jämförelsevis torftig miljö. Rationaliseringen genomfördes inte fullt ut i alla miljonprogramsområden från tiden. I Stockholm förenades ofta den moderna parkestetiken med den sedan 1940-talet etablerade Stockholmsskolans idéer om att anpassa bebyggelsen till platsen och det varierade stockholmslandskapet. Exempelvis placerades bostadsområdet i Skärholmen i den kuperade terrängen vilket skapade en variation i storskaligheten. Även delar av angränsande Vårberg har kvar delar av den kuperade terrängen.

Vårbergstoppen, Johanneslundstoppen, Högdalstoppen med flera jordhögar tillkom i Stockholms förorter efter rivningarna i city och tunnelbanans utbyggnad. Dåvarande stadsträdgårdsmästaren Holger Blom hade för avsikt att ge de tillkomna topparna en konstnärlig utformning som med sin höjd starkt kontrasterade till det småskaliga stockholmslandskapet. Tanken var att de skulle fungera som rekreationslandskap. Vårbytoppen utformades som en gigantisk amfiteater som anslöt till den ek-bevuxna dalgången.



Det stora sjukhuskomplexet är luftigt placerat i en tilltagen parkmiljö med skivhuset förankrat i den anslutande skogsbacken. Gymnastik och simhall har generösa ljusinsläpp i söder.



Bostadsområdet som byggdes för sjukhusets personal ligger med utsikt mot arbetsplatsen på andra sidan sjukhusparken.

KONST OCH UTSMYCKNING

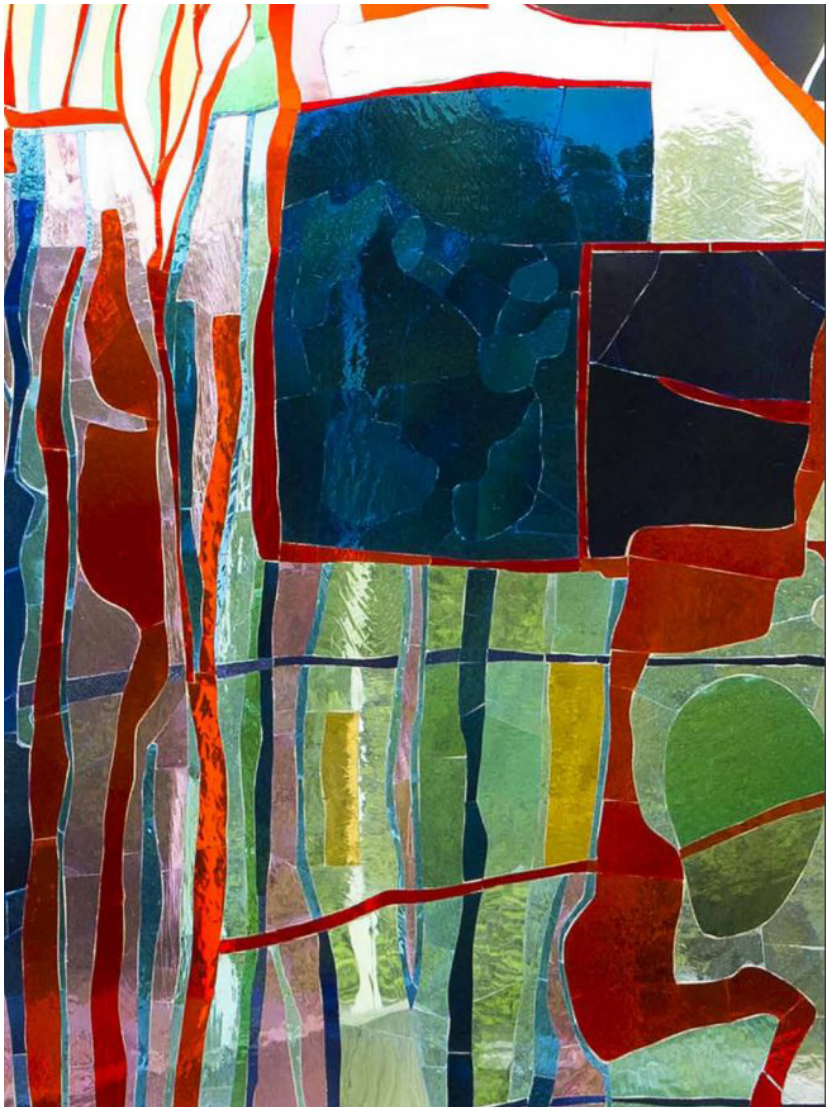
Konsten tog plats i sjukhusmiljöer från och med 1930-40- talen som ett led i forskningen om miljöns betydelse för tillfrisknandet. Enprocentsregeln som innebär att minst en procent av byggkostnaden ska avsättas för konstnärlig utsmyckning fastställdes av Stockholms politiker 1963. Samma regel införde formellt i landstinget 1971. Den konstnärliga utsmyckningen fick genomslag i och med miljonprogrammet och är numera en självklarhet i offentliga miljöer och ofta särskilt framträdande i sjukhus. I Vårbergs sjukhus bidrog en rad konstnärer med utsmyckningar både in- och utvändigt. Verner Janssons vägghängda verk Rymdinvasion som fortfarande pryder den före detta cafeterian var projektets mest dyrbara investering. Det köptes in för 65 000 kronor, vilket idag motsvarar omkring en halv miljon. Kapellet eller samlingssalens fönster smyckades med abstrakt färgstark glaskonst av Felix Hatz. När det invändiga skjutpartiet drogs isär skapades ett stämningsfullt ljus i rummet. Vid huvudentréns nedsänkta innergård skapades en intim mötesplats med damm och tillhörande bronsskulptur av Lennart Källström.

Ervin Pütseps (1921-1995)



Arkitekten Ervin Pütseps var under lång tid en av landets ledande sjukhusarkitekter. Han kom som flykting från Estland under andra världskriget och utbildade sig till arkitekt vid KTH. Pütseps specialiserade sig tidigt på sjukhus genom forskning både nationellt och internationellt. I slutet på 1960-talet kom avhandlingen Planning of Surgical Centers som även uppmärksammades utomlands. Pütseps blev en frontfigur i 1960- och 1970-talets modernisering av den svenska sjukvården både genom sin roll i den centrala sjukhusplaneringen och genom det egna kontoret. Han anlätades även som planeringschef för utbyggnader av Karolinska sjukhuset. Boken Modern Hospital från 1979 med planeringsmodeller för det moderna sjukhuset kom att bli vägledande för många av världens sjukhusplanerare. Här beskriver Pütseps funktionella lättorienterade planlösningar och system för belysning, ventilation och buller.

Under perioden 1959-1984 projekterade Ervin Pütseps Arkitektkontor ett femtiotal vårdanstalter. Många var belägna i Stockholmsområdet. Förutom Vårberg, Solberga och Åkeshovs sjukhus ritade han bland annat sjukhem i Räcksta och Blackeberg. I övriga landet var han verksam i bland annat Sundsvall, Kumla och Hudiksvall. Han ritade även storsjukhus i Saudi Arabien, Iran och Algeriet.



Kapellets dekorativa fönster i nordfasaden av Felix Hatz 1969.



I kafeterian finns konstverket Rymdinvasion av Verner Jansson 1969. Från Tidskriften Arkitektur 1970.



Entréplatsen framför skivhusets södra gavel är smyckad med en skulptur av Siri Derkert inramad av en damm som blivit omvandlad till plantering.



Skulpturen Blomma på en av lägdelens ljusgårdar av Lennart Källström 1969.

SJUKHUSET ÖVER TID

Vårbergs sjukhus behöll den ursprungliga funktionen som långvårdsklinik in på 1990-talet, då sjukhuset i och med ÄDEL-reformen övergick från landstinget till kommunen. Med den nya förvaltningen genomgick sjukhuset en omfattande ombyggnad 1994-96 till sjukhem för äldre. Flera åtgärder vidtogs både exteriört och interiört. Utvändigt kompletterades skivhuset med nya utskjutande balkonger i väster mot skogsbacken. Befintliga indragna balkonger i öster integrerades i fasaden samtidigt som fasaderna putsades om. Lågdelen huvudentré omgestaltades med nytt välvt skärmtak och en ny lastkaj för sophantering ordnades under skärmtak söderut mot parken. Den nedsänkta innergården vid huvudentrén omgestaltades med ny trappa och blev delvis inbyggd genom en glasveranda.

Funktionen för äldreomsorg kvarstod även efter Micasas övertagande 2004. Skivhuset omvandlades under åren 2011-2012 för korttidsboende och studentlägenheter. De tidigare vådrummen byggdes om till lägenheter med pentry. Den renodlade taksiluetten har fått tillägg över tid. Först på lågdelen 2000 och därefter på högdelen 2012.

Sjukhusanläggningen uppfyller inte längre arbetsmiljöverkets krav som ställs för vård- och omsorgsboende.



Lågdelen tidigare entré för anhöriga är sedan något år omvandlad till lokal för hunddagis.



Balkongerna på skivhusets västra fasad från 1990-talet är den mest påtagliga förändringen av exteriören sedan uppförandet.



Skivhusets renodlade flacka taksiluett har med åren fått en rad nya uppstickande installationer.



Innergården närmst huvudentrén med senare tillagd inglasning.

FÖRÄNDRINGAR

1993

En mindre ombyggnation genomfördes 1993. Förändringarna innebar bl.a. ombyggnad av toaletter samt ombyggnad av patientrum till matsal samt håltagning för dörr mellan patientrummen på plan 2 i högdelen. Samtidigt glasades balkongerna på högdelen södra gavelsida in. Ändringarna utfördes efter ritningar av Stadion Arkitekter AB.

1994 - 1996

Sjukhuset omvandlades till sjukhem för äldre. Fler förändringar av sjukhuset med ändring av fasad och ombyggnationer genomfördes 1994. Förändringarna innebar bl.a. nya balkonger på fasadens västra sida och omputsning av fasaden. Ny fasadplåt på högdel åt väster. Inbyggnad av befintliga balkonger på högdelen östra fasad. Rivning av skärmtak till entrén på högdelen norra sida, nytt skärmtak till huvudentrén. Ny garageport samt ny lastkaj indragen i lågdelen östra fasad. Ny kaj för sophantering under skärmtak på lågdelen södra gavelsida, ny glasad veranda samt ny utvändig trappa i den nedsänkta gårdsmiljön invid huvudentrén.

2000

Två ventilationshuvar tillkom på lågdelen tak.

2004

Anläggningen fungerade som sjukhus och vårdbyggnad fram till 2004 då den fick ändrad användning till förskola och dagvård för invandrare. Bygglovets beviljades för fem år.

2009

På den östra fasaden tillkom en ny dörr 2009.

2011

En ombyggnation som främst berörde högdelen två övre våningsplan genomfördes 2011. Då ändrades användningen till korttidsboende/hotellhem. Mindre lägenheter med pentry inrättades i de f.d. vådrummen.

2012

En ombyggnation genomfördes 2012. Då inrättades studentlägenheter i de f.d. vådrummen på plan 2 och 3 i högdelen. Ett större fläktaggregat uppfördes även på högdelen tak.

2013

En av lokalerna i lågdelen byggdes om och anpassades för hunddagisverksamhet. Verksamheten finns kvar idag.

SJUKHUSANLÄGGNINGEN

NÄRMILJÖN

Sjukhusanläggningen ligger på en höjd i souterräng, anpassad till den kuperade terrängen. Väster om sjukhuset höjer sig Vårbergstoppen med utsikt över stora delar av Stockholm. Dalgången och området intill sjukhuset präglas av gles ädellövskog med främst uppvuxna ekar. Sjukhusparken öster och söder om anläggningen anlades i samband med uppförandet av sjukhuset i slutet av 1960-talet. Parkytorna har ännu kvar delar av den ursprungliga strukturen med gångstråk kring öppna, svagt kuperade gräsytor. Sparsamma inslag av träd och häckar är främst knutna till sjukhusets närmiljö. Övrig växtlighet och aktivitetsytor för bollspel och lek har försvunnit med tiden. Öster om sjukhuset finns en uteplats med pergola, sittplatser och bänkar som nyligen upprustats med bl.a. nya bänkar. Tidens moderna gestaltning med raka linjer, storskaliga former och planteringar med ett fåtal ofta mer lättskötta växtsorter kan urskiljas även om parkens karaktär troligtvis har ändrats något sen den anlades. Den öppna parkkaraktären tillsammans med det finmaskiga stigsystemet för gång och cykel binder samman sjukhusområdet med det intilliggande bostadsområdet som vid uppförandet var tjänstebostäder för sjukhusets personal.

SJUKHUSANLÄGGNINGEN

Sjukhuset består av fyra sammanbyggda huskroppar med en dominerande högdel med vårdplatser och en lågdell med gemensamma ytor som reception, simhall, kafé mm. Byggnaden är orienterad i nordsydlig riktning och omges av Vårbergs sjukhuspark i söder och öster. Sjukhusanläggningen karaktäriseras av den för tiden typiska, ljusa färgsättningen, prefabricerade samt formgjutna fasadelement i betong och stram men detaljrik gestaltning. Byggnadskropparna är sammanbyggda men självständiga volymer som tillsammans skapar en väl gestaltad helhetsmiljö.



Sjukhusparken ansluter med gångstråk till Vårbergstoppen med omgivand grönområde. Höjden erbjuder långsträckta vy över Mälaren och Stockholm.



Sjukhusanläggningen från parken i väster.



Gångstråken söderut som ansluter till Vårbergstoppen.



Sjukhusanläggningen från söder med avtrappad siluett som ansluter till den kuperade terrängen.

Sjukhusanläggningen omges av den tilltagna öppna sjukhusparken med gångstråk som förbinder miljön med Vårberg Centrum, Vårby och Vårbergstoppen.

HÖGDELEN

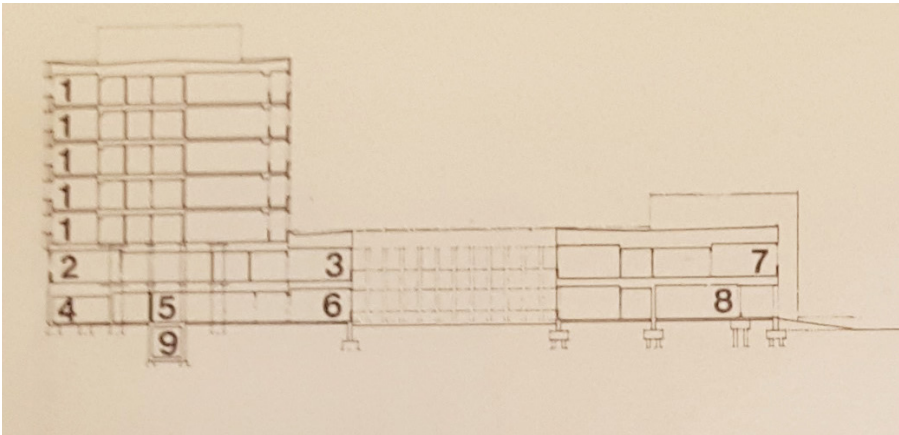
Den i anläggningen dominerande högdelens karakteriseras av horisontella fasadelement med tidstypiska fönsterband som bryts av korrigerad plåt mellan fönsterna. De prefabricerade fasadelementen av ljus betong med frilagd ballast skapar en rytm i den annars enkelt utformade fasaden. Bottenvåning, hörn och gavelfasader bryter av med ljusa slätputsade av varmvit glimrande ädelputs. Byggnaden möter marken med en låg mörkare sockeldel av betongelement med infärgad mörkgrå yta. De horisontella fönsterbanden bryts upp av ljus korrugerad plåt mellan fönstren på långsidan. Fönstren är vitmålade träfönster från vån 1 tr. och upp, och delvis i bottenvåningen. Fönsterpartiet i bottenvåningen på norra gavelsidan har bytts ut till stålglasparti. Långsidan i väster har fönsterpartier med tre rektangulära fönster som avslutas med korrigerad plåt under fönstren. Östra långsidans fasad har liknande fönstersättning i bottenvåningen och i källarplan/suterräng, intill den nedsänkta uteplatsen i norr. Gavelfasaderna har ursprungliga, indragna balkonger som glasades in med öppningsbara, vita stålglaspartier 1993. På gavlarna är fönsterbanden vertikala med korrigerad plåt

ovan och under fönstren som förstärker husets höjd. På högdelens västra fasad finns inglasade balkonger från mitten på 1990-talet med en stomme av betong. Balkongerna har relativt smäcker utformning med vita stålglaspartier och ett räcke av metall, i gult. Balkongerna löper vertikalt i två band utanpå fasaden som bryter mot fasadens ursprungliga, horisontella linjer. Det finns sammanlagt tre entréer, en på respektive gavelfasad och en i nordvästra fasaden.

Uteplats i söder

Ingången på skivhusets södra gavel ansluter till en uteplats med ett centralt placerat konstverk omgärdad av en före detta damm, numera omvandlad till plantering. Entrépartiet är indraget i fasaden likt en modernt utformad loggia. Den högt placerade uteplatsen ger utblickar över sjukhusparken och bostadsområdet med före detta tjänstebostäder för sjukhusets personal, kv Fjäderholmen. Uteplatsen inramas av stora träd och är detaljrikt gestaltad med både natursten och betong som skapar ett varierat mönster i markbeläggningen. Dammens har fått ny funktion som plantering och rabatterna innehåller perenner och bärbuskar.

Sektion över sjukhusanläggningen med huvudfunktionerna angivna från Tidskriften Arkitektur 1970.
1. Vårdavdelning 2. Röntgenlaboratorium
3. Tandläkarmottagning 4. Skyddsrum 5. Journalarkiv 6. Verkstad 7. Träningslägenhet 8. Visningsrum 9. Rörelsevert



Anläggningen från söder med omgivande park. Jämför sektionen ovan.



Plan över skivhuset vårdavdelningar från Tidskriften Arkitektur 1970. Nr 20. Vårdavdelning för 30 patienter. Nr 21. Gemensamma lokaler för två vårdavdelningar.

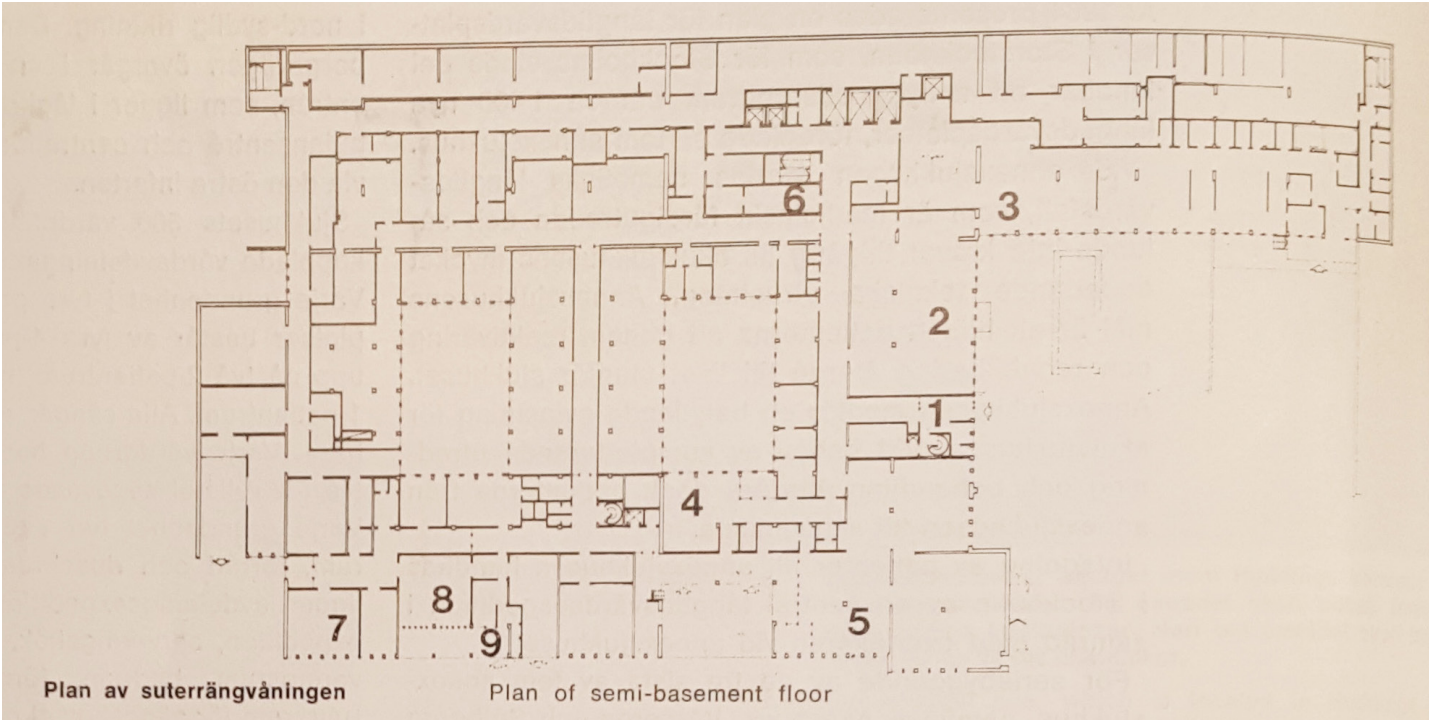


LÅGDELEN

Lågdelen breder ut sig väster om skivhuset med flera sammankopplade volymer av något varierande höjd. I norra delen ligger sjukhusanläggningens huvudentré med koppling till Vårbyvägen. Den upphöjda entréplatsen som nås via en svängd betongramp är underbyggd med garage. I souterrängvåningen låg även det tidigare ambulansintaget. Till vänster om huvudentrén ansluter det något högre kapellet. I söder mot parken höjer sig huskroppen som inhyste sjukgymnastiken med tillhörande bassäng. I öster sammanlänkas kapellet och gymnastikhallen genom en långsträckt flygel klädd i ljus korrugerad plåt. Fasaden bryts upp av en indragen entré med större fönsterpartier och en lastkaj kopplad till centralförrådet. Undantaget enstaka oljade träfönster i entrépartier är lågdelen s fönster vitmålade. Fönsterbandet på långsidan markerar lågdelen s horisontala linjer. Kappellets något högre, kubiska volym bildar blickfång i parken. Spelet mellan den släta ljusa ädelputsen och de vertikala fönsterpartierna förstärker höjdverkan. Nordfasadens kvadratis ka fönster med glasmåleri av konstnären Felix Hatz avspeglar interiörens funktion. Över tid har det tillkommit enstaka dörröppningar och entréer i avvikande stål. Lågdelen har dock i hög grad kvar ursprungskaraktären som präglas av ljusa, låga volymer med fönstersättning som ger en växling mellan horisontella och vertikala fasaduttryck.

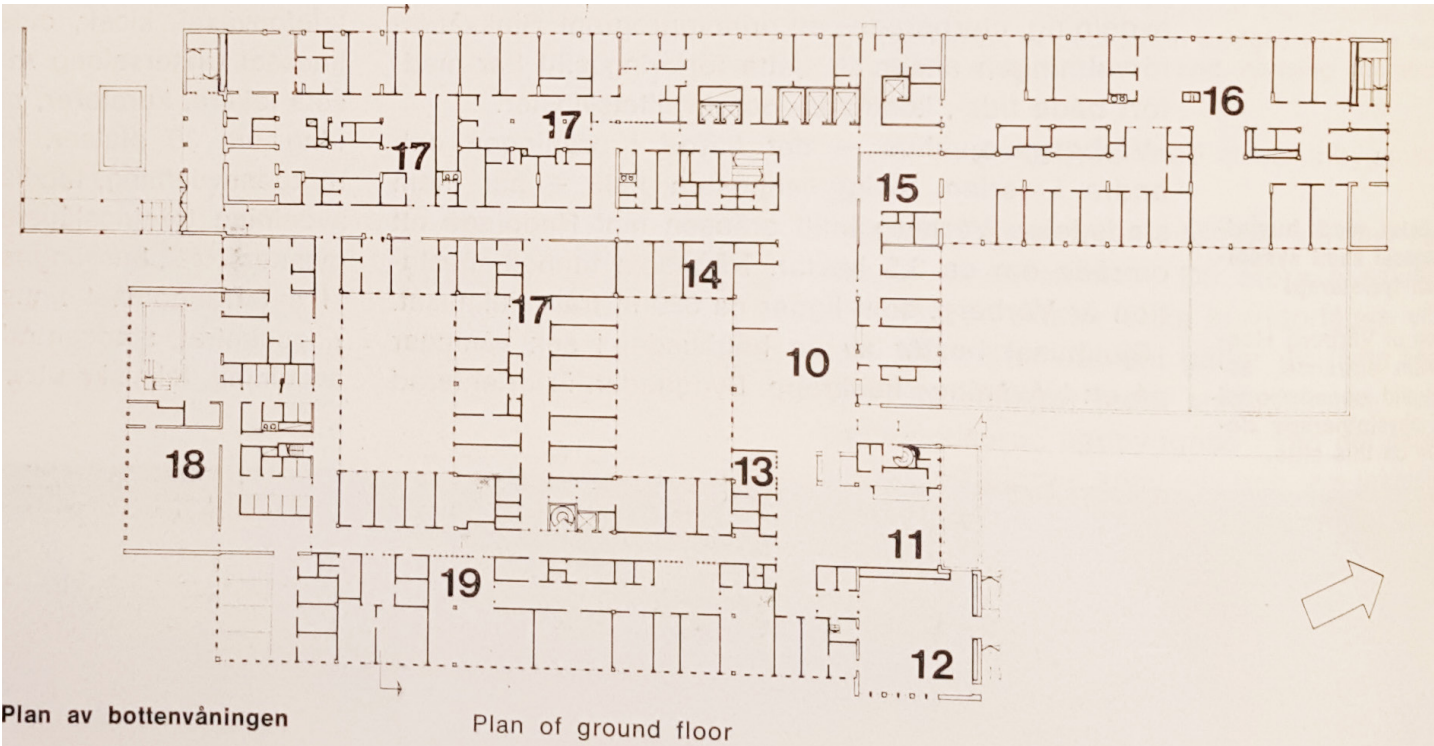
Plan över anläggningens souterrängvåning. Tidskriften Arkitektur 1970.

- 1. Ambulansintag 2. Personal matsal 3. Beredningskök 4 Läkemedelsförråd 5. Centralförråd 6 Städcentral 7. Obduktionsrum 8. Visningsrum 9. Entré för anhöriga



Plan över anläggningens bottenvåning med huvudentré och gemensamhetsytor. Tidskriften Arkitektur 1970.

- 10. Entréhall 11 Cafeteria 12 Samlingssal 13 Bibliotek 14 Hårvård 15 Administration 16. Dagvårdsavdelning 17. Undersökning och behandling 18. Rörelse och Fyisoterapi 19. Arbetssterapi och träningslägenhet



Sjukhusets huvudentré centralt placerad i lågdelen s norra fasad med senare tillkommet skärmtak.



Till vänster om huvudentrén höjer sig den kubiska kapellbyggnaden.



Bakom kapellet breder den långsträckt a flacka lådelen ut sig med lastkaj och sidoentré.

I söder framträder tydligt hur hela anläggningen följer den kuperade terrängen med en lågdel uppdelad i två sammanbyggda huskroppar. Söderut på gymnastikbyggnadens fasad ansluter en på 1990-talet tillkommen lastkaj under skärmtak. Tillägget motverkar delvis fasadens vertikala uttryck med smala höga fönsterpartier som bildar ett mönster med symmetrisk placerade pilastrar i betong. Ovan och under fönstren återkommer samma korrugerade plåt, som gestaltningsmässigt knyter samman lågdelen med högdelen. Sockelpartiet är något högre än i högdelen, men av samma mörkgrå betonelement.

Ljuskårdar

Den djupa lågdelen bryts upp av två atriumgårdar som ger dagsljus även till anläggningens centrala delar. Gårdarna är rektangulära till formen och präglas av en stram gestaltning med särskild betoning på den varierade markbeläggningen. Här möts betong, natursten, och kullersten i mönsterlagda gångar, ramverk för vatten och mindre planteringar.



Den nedsänkta innergården vid huvudentrén med den ursprungliga gestaltningen bevarad i markbeläggning av betongplattor, tidigare damm med anslutande skulptur.



Lågdelen ljuskårdar med detaljrik gestaltning i markbeläggning, ramverk för vattenspegel och planteringsytor.

Nedsänkt gårdsmiljö i norr

Till höger om lågdelen huvudentrén ansluter en nedsänkt gårdsmiljö liknande lågdelarnas ljuskårdar. Miljön inramas av högdelen i väster, lågdelen på 1990-talet tillkomna burspråk i söder och souterrängvåningens garage i öster. Centralt på gården ligger en före detta damm med en anslutande bronsskulptur, Blomma av konstnären Lennart Källström. Gårdsmiljön är stramt utformad men detaljrik i materialval med stenbeläggning i betong och natursten. En betongtrappa förbinder gården med entréplatsen. Betongmuren mot garaget är dekorativt formgjuten. Dammen var ursprungligen tänkt att ge en spegelblank yta för reflektion av dagsljus. Dammen är numera fylld med jord och planterad med perenna växter.



Lågdelen öppna torgliknande entréhall.



Pågående sjukgymnastik i den tempererade träningsbassängen. Foto Clas Jon And 1990.



I källaren finns ännu donen tillhörande anläggningens på 1960-talet toppmoderna ventiltionsanläggning.



Huvudentré och kalkstensbelagd torghall med reception som delvis har bevarat dörrparti.



Kapell/samlingssal med på 1990-talet förnyade ytskikt och träpanel. Glaskonsten i fonden.



Högdelen övre våningsplan med centralt placerade allmänna ytor vid hissar och långsträckt korridor.



Samtliga trapphus har kvar ursprungskaraktären i ytskikt och trappräcken.. I källaren finns ännu donen tillhörande anläggningens på 1960-talet toppmoderna ventiltionsanläggning.



I souterrängvåningen finns spår efter den ursprungliga inredningen med frilagda tegelväggar, enkla vitmålade trälistor och grön linoleummatta.



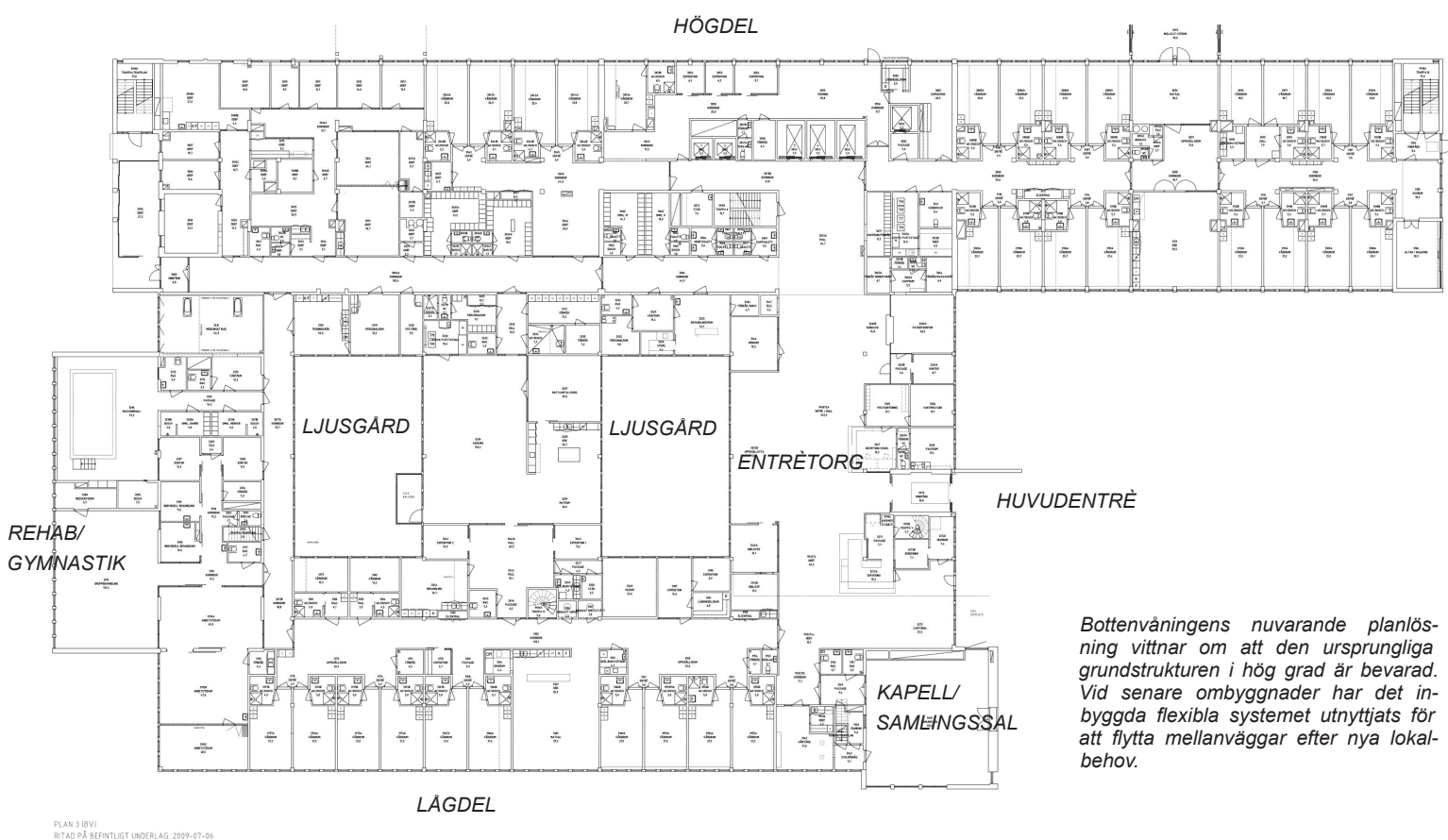
Vid ambulansintaget finns en av anläggningens få bevarade dörrpartier från ursprungstiden. I övrigt är merparten snickerier utbytta vid 1990-talets ombyggnad.



I källaren finns spår från sjukhustiden som här en för ursprungstidens toppmodern höj- och sänkbar sjukhussäng.

INTERIÖR

Hela anläggningen präglas invändigt av 1990-talets ombyggnad till sjukhem. Omgestaltningen innebar ett helhetsgrepp när det gäller inredning, snickerier och ytskikt. Enstaka utrymmen som exempelvis trapphusen undantogs förnyelsen. Kalkstensgolvet i entréhallen binder fortfarande ihop den öppna torgytan. I mindre publika delar av souterrängvåning och källare finns även spridda rester av originalinredning som dörrar med plexiglasskyltar med informativa skyltar om rumsfunktion som personalvilrum, centralradio, arkiv och filmrum. Av den ursprungliga konsten finns ännu väggkonsten i kafeterian och glasmålningen i kapellet. Inledningsvis fanns även väggmålningar i korridorer och trapphall av Lina Berggren samt på okänd plats av Åke Andersson. Möjligen kan dessa konstverk finnas dolda bakom nya ytskikt. För interiören är det främst planlösning, rumsvolymer och fönstersättning med originalfönster samt enstaka konstverk som berättar om anläggningens ursprungstid.



Bottenvåningens nuvarande planlösning vittnar om att den ursprungliga grundstrukturen i hög grad är bevarad. Vid senare ombyggnader har det inbyggda flexibla systemet utnyttjats för att flytta mellanväggar efter nya lokalbehov.

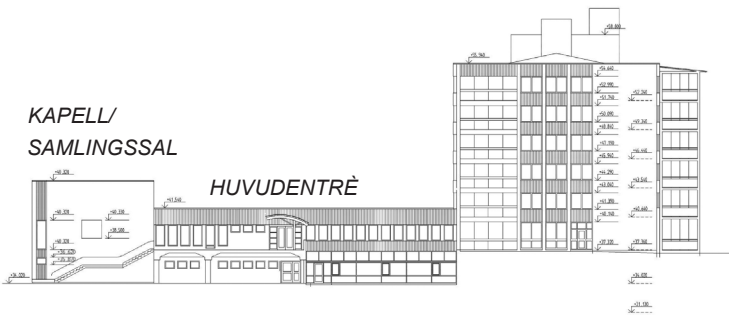


Gymnastikhallens höga ljusinsläpp med utblick mot parken och de före detta tjänstebostäderna.

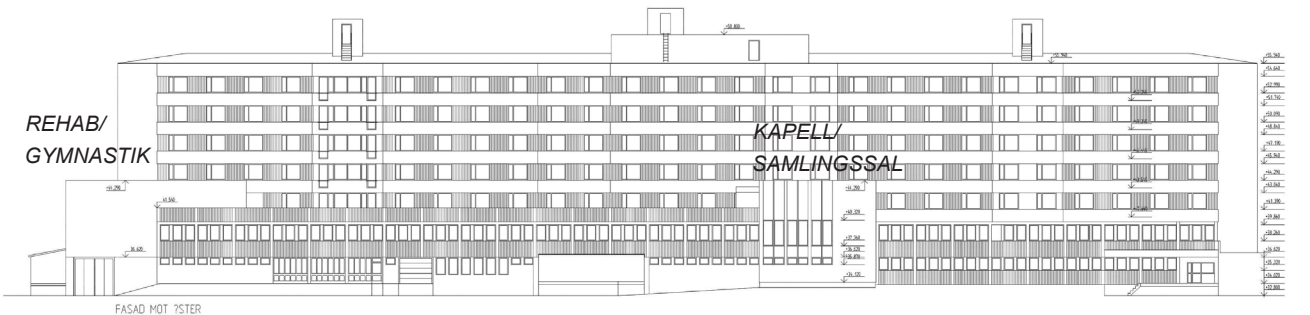


En av lågdelens korridorer med generösa ljusinsläpp mot ljusgård.

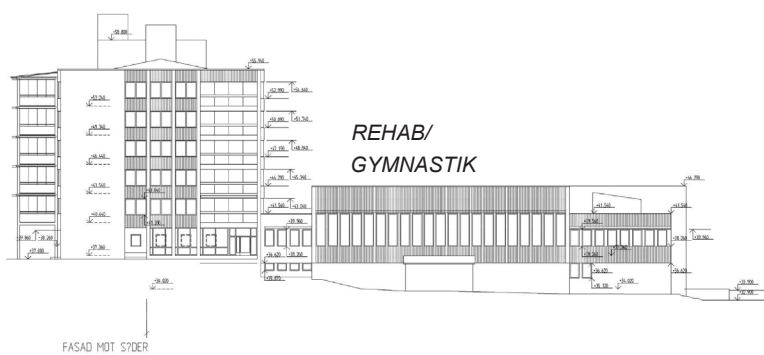
FRÅN NORR



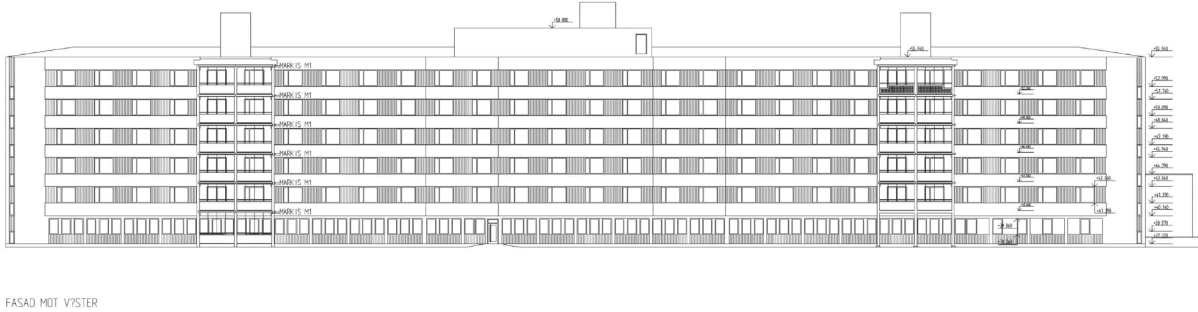
FRÅN ÖSTER



FRÅN SÖDER



FRÅN VÄSTER



Fasadritningar som visar anläggningens nuvarande utseende.

KULTURVÄRDEN

PARKEN

Sjukhusets placering i parkmiljö med närhet till grönområden ansluter till den långvariga insikten om välmåendets koppling till natur och rekreation. Vårbergs sjukhuspark följer planeringsmässigt väl 1960- och 70-talens rationella parkestetik. Parkens öppna, flacka ytor med ett finmaskigt nät av gång- och cykelstråk kopplar samman sjukhusmiljön med omgivningen. I parken märks ännu spår av den ursprungliga parken i parkeringens inramande häckar, fristående buskar och träd utmed gångstråk. Tidens moderna, sparsmakade gestaltning kontrasterar till den omgivande kuperade trädbevuxna naturmarken på den sparade skogshöjden bakom skivhuset som från början även var tänkt för en sjukhusanknuten servering.

I Vårberg framträder tydligt mötet mellan tidens moderna parkestetik och den sedan lång tid etablerade Stockholmsskolans platsanpassade planering som utgick från att ansluta ny bebyggelse till det topografiskt varierade stockholmslandskapet. Den öppna parkmiljön understryker även kopplingen mellan sjukhuset och de samtidigt uppförda tjänstebostäderna i söder. Sammantaget berättar helhetsmiljön kring sjukhuset om 1960-talets funktionella planeringsideal med *hus i park*, tydlig trafikseparering mot Vårbyvägen och på övriga sidor tilltagna rekreativa grönområden med lättskötta parkytor.

ANNEXSJUKHUS

Vårbergs sjukhus är en typisk och välbevarad representant för det begränsade antal annexsjukhus för långvård som uppfördes i Stockholms ytterstad under andra halvan av 1960-talet. Sjukhusanläggningar från denna expansiva period vittnar om den moderna sjukhusplaneringens ambitioner om att skapa funktionella och trivsamma vårdmiljöer för personal, patienter och besökare. I anläggningen märks hur tidens ledande sjukhusarkitekt Ervin Putsep förenade 1960-talets stilideal med en skraddarsydd modern sjukvårdsplanering. Principprogram med flexibla planlösningar möjliggjorde effektiva byggprocesser samtidigt som de kunde anpassas efter specifika vårdbehov och tidens snabba medicintekniska utveckling som hela tiden ställde nya krav på lokalerna. Vårbergs sjukhus är numera det enda av de tre seriebyggda annexsjukhusen som har kvar sin ursprungliga karaktär exteriört.

Trots flera förändringar av verksamheten kvarstår i hög grad även anläggningens ursprungliga upplägg som ett samhälle i miniatyr med lågdelens öppna torgmiljö och högdelens rationella vårdmiljö.

ARKITEKTUREN

Vårbergs sjukhus är ett tydligt exempel på det sena 1960-talets storskaliga bebyggelsemönster. Tongivande är växelspelet mellan lägre volymer mot parken och det högre skivhuset närmast berget. Sjukhusanläggningens strama, skulpturala och rakt avslutade huskroppar har ett renodlat modernistiskt uttryck som inramas av grönska i den omgivande parken och naturmarken. De repeterande fasaderna är tidstypiskt utformade med horisontalverkande fönsterband och fasadelement av betong i kombination med korrugerad plåt och slät puts. Skivhusets långsträckta fasader varieras med svagt utskjutande partier. I lågdelens mer varierade siluett framträder flera invändiga funktioner som egna volymer. Invid huvudentrén reser sig det kubformade kapellet med glasmålning som vittnar om insidans sakrala rum. Mot parken vänder sig simhallen och gymnastikhallen med generösa vertikala ljusinsläpp. De storskaliga volymerna förenades på marknivå med välplanerade entréplatser och atriumgårdar som ännu märks i kvarvarande konst, planteringar och tidstypisk markbeläggning. Dekorativt mönstergjutna betongmurar återkommer i hela anläggningen vid entréer, parkeringsdäck, stödmurar och sockelpartier. Sammantaget har sjukhusanläggningen, trots mindre ändringar, till stor del kvar sitt ursprungliga arkitektoniska uttryck som var typiskt för det samtida miljonprogrammets rationella byggande.



VÅRDEN

Vårbergs ursprungliga funktion som långvårdsklinik med flexibel, funktionell interiör märks fortfarande i den i hög grad bevarade grundstrukturen. Utvändigt speglar siluetten den på 1960-talet genomtänkta sjukhusstaden som inhyste ett samhälle i miniatyr. Olika funktioner kom till uttryck i utformningen av den nya tidens sjukhus genom en variation av huskropparnas volym och nyanser i fasadgestaltning. Gemensamma funktioner är tillgängligt placerade i lågdelen medan den huvudsakliga verksamheten med vådrum är rationellt inordnade med repeterande planlösning i högdelen. Den flexibla grundstrukturen på avdelningsnivå gjorde att 1990-talets anpassning till äldreboende kunde inordnas, utan att påverka den övergripande planlösningen. Samma gäller för den nuvarande verksamheten med olika boendeformer. Den bevarade grundstrukturen i volymer och planlösning gör det möjligt att förstå byggnadens tidigare funktion som sjukhus och sjukhem. Lågdelen öppna entréhall med kafédell och reception bidrar till detta.

UTEMILJÖN OCH KONSTEN

Anläggningens konstnärliga utsmyckning speglar väl 1960-70-talens satsning på offentlig konst kopplad till miljonprogrammet och förortsbyggandet. För sjukhusmiljön var även samspelet mellan park och konst en viktig del av de till vården rekreativt planerade närmiljöerna. Gårdsmiljöernas utformning anknyter till samma strama gestaltning och sparsmakade materialpalett som sjukhusarkitekturen. De enhetliga fasaderna landar i gårdsytor med markbeläggning av varierande stenmaterial, mönstergjutna betongmurar, ramverk för vatten och solitära skulpturer. Både närmiljön och ljusgårdarna har i hög grad bevarat ursprungskaraktären trots spridda tillägg och ändringar av staket, växtlighet och dammar. Sjukhusanläggningens medvetet planerade gårdsmiljöer med inramande växtlighet och samtida konst speglar tidens ambition att skapa genomtänkta helhetsmiljöer inifrån och ut. Konsten bidrar särskilt till att knyta samman sjukhuskomplexet med omgivningen.





Värdebärande karaktärsdrag

- Vårbergs sjukhus utmärker sig som ett av fem särskilt utformade annexsjukhus för långvård, varav tre seriebyggda, som uppfördes i Stockholms ytterstad under slutet på 1960-talet. I den enhetligt planerade helhetsmiljön förenades tidens rationella byggande med en sjukhusplanering på internationell toppnivå.
- Vårbergs sjukhus är numera det enda av de tre seriebyggda annexsjukhusen som har kvar sin ursprungliga karaktär exteriört.
- Den för 1960-talet tongivande växlingen mellan det höga skivhuset på höjden och lägre volymer mot parken som understryker landskapets höjdskillnader.
- Sjukhusanläggningens strama, skulpturala och rakt avslutade huskroppar med tidstypiskt renodlat, modernistiskt uttryck.
- Anläggningens växelverkan mellan högdelen och lågdelen med varierande uttryck i de olika sammanlänkade byggnadskropparna.
- Stram och repeterande arkitektur med horisontalverkande fönsterband och fasadelement av betong i kombination med korrugerad plåt och slät puts.
- Sammanhållen fasadutformning med återkommande fasadmaterial av prefabricerade betongelement (mörk sockel, ljus fasad), korrugerad plåt i kontrasterande färg, ljus slätputs, ljusa snickerier.
- Formgjuten betong i murar, parkeringsdäck mm.
- Interiörens funktionella uppdelning med knutpunkt för social samvaro och service i lågdelen och likformigt utformade våningsplan för vårdplatser i högdelen.
- Sjukhusparkens rationella planering och parkestetik typisk för 1960- och 1970-talet som präglas av vida öppna gräsytor med sparsam vegetation som möter omgivande sparad naturmark.
- Konstnärlig utsmyckning av samtida konstnärer både utvändigt och invändigt.
- Tidens medvetet genomförda trafikseparering med parkering och infart närmast huvudentrén och ett finmaskigt nät av gång- och cykelstråk som kopplar samman sjukhusmiljön med omgivningen genom en rad entréer runt om i anläggningen.
- Sjukhuset som en helhetsmiljö placerad som *hus i park* med omgivande rekreativ parkmiljö, finmaskigt gång- och cykelstråk och kopplingen till Vårbergstoppen och före detta personalbostäder.

KÄNSLIG - OCH TÅLIGHETSANALYS

Känslighetsanalysen omfattar fastigheten Svanholmen 1 med park och närområden. Analysen utgår från identifierade kulturvärden och de värdebärande karaktärsdrag som är av betydelse för läsbarheten av den enhetligt planerade sjukhusanläggningen som numera är det enda av Stockholms tre seriebyggda annexsjukhus som har kvar sin ursprungliga karaktär.

Den välbevarade helhetsmiljön gör det möjligt att förstå sambanden mellan den tidigare sjukhusanläggningen, omgivande park, intilliggande bostadsområde med före detta personalbostäder och omgivande rekreationsområden med Vårbergstoppen. Fastigheten har trots upprepade förändringar av verksamheten endast genomgått ett fåtal exteriöra förändringar. Arkitektens ursprungskaraktär är därmed i stora drag oförändrad.

Vårbergs sjukhusbyggnad karakteriseras av samspelet mellan högdal och lågdalar. De sammanlänkade byggnadskropparnas varierade uttryck speglar verksamhetens olika funktioner. Anläggningen har en för tiden typisk modernistisk, linjär, symmetrisk och funktionsbunden arkitektur, utformad efter 1960-70-talets idéer om sjukhusmiljöer och rationellt byggande. Arkitektens strama och detaljrika utformning är viktig att värna i den fortsatta förvaltningen.

KÄNSLIG- OCH TÅLIGHETSKARTA

Analysen av platsens och bebyggelsens känslighet har graderats i en färgskala från blått, grönt till gult. Blått avser ytor med hög känslighet där eventuella förändringar bör övervägas noga och med särskild anpassning till för miljön eller bebyggelsen bärande karaktärsdrag. Gröna ytor är känsliga för förändring och kräver särskild hänsyn och omsorg i gestaltning och nya tillägg. Gula ytor har en viss känslighet men bedöms tåla mer i förhållande till andra ytor i miljön.



Ortofot över fastigheten Svanholmen 1 med omgivande park, grönområden och bostadsområden. I kartbilden redovisas en känslig- och tålighetsanalys för fastighetens markytor med omgivande park- och naturmiljö. För miljön betydelsefulla samband och strukturer illustreras. Särskilt känslig är den för miljön karakteristiska grönstrukturen med en kombination av bevarad naturmark och rationellt gestaltad park.

ALLMÄNT

Närmiljön kring sjukhusanläggningen och de kuperade skogsområdena i väster är blåmarkerade på känslighetskartan. Dessa områden bedöms ha hög känslighet för karaktärsförändringar och brott som påverkar sambanden mellan sjukhusanläggningen, parken, naturmarken och bostadsområdet i söder. Parken öster om sjukhuset har bedömts vara

mindre känslig för förändring, grönt på kartan. Det innebär att förändringar och eventuella tillägg kan utföras, men att dessa bör anpassas och inordnas till sjukhusmiljön och omkringliggande bostadsbebyggelse med tanke på volym, höjd och gestaltning. Obebyggda områden utmed de större vägstråken i norr och öster har bedömts vara mer tåliga för förändring. I den fortsatta texten följer mer ingående resonemang kopplade till för miljön grundläggande kulturvärden.

PARKEN

Närmiljön kring sjukhusanläggningen är känslig för förändringar som gör att ursprungsplaneringen med det tydliga samspelet mellan bebyggelse och park går förlorad. Tilltagna grönytor både naturmark och parkmark är tongivande för miljöns ursprungsplanering och av betydelse för att upprätthålla anläggningens arkitektoniska uttryck. Särskilt tongivande är bebyggelsens landskapsanpassning med högdelen närmast berget och avtrappade volymer ner mot parken. Parkytan söderut är både viktig för inramningen av sjukhusmiljön och för att upprätthålla den visuella kopplingen mellan den före detta sjukhusmiljön och de tidigare tjänstebostäderna. I brynzonerna finns ett stort inslag av gamla ekar och andra lövträd framförallt vid skogsbacken i anslutning till skivhusets södra gavel.

Ny friliggande bebyggelse alltför nära sjukhusanläggningen österut riskerar att inverka på den genomtänkta helhetsmiljön och hus i park-känslan. Eventuella tillägg bör förläggas öster om det nordsydliga gångstråket och skalmässigt inordna sig till lågdelarna och de omgivande bostadsområdenas volymer. Den ädellövrika skogsbrynen är betydelsefulla rumsskapare för både parken och bebyggelsen.

STRUKTURER OCH SAMBAND

Tidens medvetet genomförda trafikseparering som präglar infarten och huvudentrén är med sin svängda, dekorativa betongramp betydelsefulla för att förstå anläggningens funktionsuppdelning och logistik. De vidsträckta parkytorna med ett nät av gång- och cykelstråk som förbinder sjukhusmiljön med Vårbergs centrum, omgivande bostadsområden och grönområden är betydelsefulla delar av 1960-talets både funktionella och rationella parkplanering.

Eventuella tillägg av bebyggelse utmed vägar och parkens nordsydliga gångstråk bör ansluta till miljöns gröna karaktär och placeras luftigt med hänsyn till terrängen.

KÄNSLIG- OCH TÅLIGHETSKARTA FÖR BEBYGGELSEN



Planskiss som visar fastighetens utbredning samt en bedömning av de delar i bebyggelsen som bedöms vara tåliga respektive mer känsliga för förändringar och tillägg. Tongivande volymer och fasader som är av betydelse för både läsbarheten och upplevelsen av den enhetligt planerade helhetsmiljön har en högre känslighet, blå.. Mindre känsliga markeras som gröna och tåliga ytor med gul.

BEBYGGELSEN

Helhetsmiljön är känslig för förändringar som inverkar på upplevelsen av anläggningens skulpturala siluett. Däremot kan förändringar som förläggs till mindre känsliga fasader inordnas i anläggningens grundstruktur. Känslighetskartan ovan visar de fasader som bedöms vara tåliga och mer känsliga för tillägg.

Eventuella tillägg i bebyggelsemiljön bör bygga vidare på den adderande princip som var utgångspunkten för anläggningen vid uppförandet och anpassas till anläggningen både när det gäller skala och formgivning. Skivhusets långsträckta obrutna volym bör fortsatt vara läsbar, men tillägg av våningsplan kan vara möjligt. Lågdelen varierade siluett med sammanlänkade volymer kan kompletteras med nya huskroppar om dessa placeras och utformas som tydligt läsbara tillägg. En viktig

utgångspunkt vid förändringar är att bygga vidare på det karaktärsgivande växelspelet mellan högt och lågt.

Tongivande volymer och fasader som är av betydelse för både läsbarheten och upplevelsen av den enhetligt planerade helhetsmiljön har en högre känslighet. Skivhusets västra fasad mot skogsbacken är mindre framträdande i anläggningen och har även genomgått vissa fasadförändringar som gör att den kan tåla mindre, men anpassade tillägg exempelvis i anslutning till balkongstråken i fasadens nedre del. Högdelen norra fasad är tålig för förändringar och tillägg av tydligt avgränsade volymer som ansluter till anläggningens grundkaraktär. Samma gäller för lågdelen sydöstra hörn. Lågdelen norra fasad med huvudentrén och den nedsänkta innergården är också mindre känsliga för anpassade förändringar.

ATT TÄNKA PÅ - BEBYGGELSE

För en varsam hantering av fastighetens kulturvärden i samband med förändring bör följande beaktas:

Exteriört

- Växelverkan mellan lågt och högt.
- Fasadernas horisontala och vertikala uttryck med omålade betongelement, ljusa putsade partier, indelningen av fasaden med korrugerad plåt, symmetriskt placerade fönsterband och balkonger.
- Västra sidan av fasaden har idag nyare balkonger. Vid en eventuell komplettering med balkonger bör de placeras symmetriskt i vertikala band likt befintliga.
- Högdelen har tidigare haft indragna balkonger i två band placerade i östra fasaden. Vid eventuellt återinförande av balkonger kan dessa med fördel vara indragna och i liv med fasaden i likhet med ursprungsutförandet.
- Det nästintill flacka taket, som förstärker anläggningens horisontalverkan bör värnas och om möjligt renodlas från teknikhuvar och tillägg.
- Fasadernas färgsättning bör fortsättningsvis vara ljus/varmvit. För en ökad kontrastverkan mellan plåtelement, betong och ädelputs kan den korrugerade plåten avfärgas i en något varmare, mellanmörk gul ton än putsade ytor. Betongelement bör fortsatt vara omålade.
- Gårdsmiljöernas och ljusgårdarnas strama linjer med varierad markbeläggning och befintliga konstverk är karaktärsgivande. Om möjligt kan vattenspegel eller ursprungliga dammar i ljusgårdar och gårdsmiljöer återställas.

Interiört

- Lågdelen ursprungliga grundplan i anslutning till entréhallen med öppen torgyta och omgivande servicefunktioner.
- Högdelen grundplan med långsträckta korridorer kantade av flexibelt planerade rum/lägenheter.
- Kappellets rumsvolym med målat fönster.

REFERENSER

Andersson, T. 2000. *Utanför staden: parker i Stockholms förorter*. Stockholmia förlag, Stockholm.

Bra att veta under vistelse på Vårbergs sjukhus - trycksak. 1990.

Darelius, T. & Kai-Larsen S. 1970:4. Inreda sjukhus. Tidskriften Arkitektur. s. 14-15.

Hermerén, K & Orrje H. 2014. Offentlig konst - ett kulturarv, FOU-projekt, Statens Konstråd.

Pütsep, E. 1970:3. Vårbergs sjukhus. Tidskriften Arkitektur. s. 39-41.

Pütsep, E. 1979. Modern hospital: international planning practices. London.

Scönning, K. 2013. Konst i sin tid. Micasa Fastigheter, Stockholm.

Vårbergs sjukhem 2001. Trycksak.

Åman, A. 1976. *Om den offentliga vården: byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen: en arkitekturhistorisk undersökning*. Sveriges arkitekturmuseum, Stockholm.

Webplatser

Digitalt Museum

Stockholmskällan

Stockholms stadsbyggnadskontor

Lantmäteriet, historiska kartor

Wikipedia

